

Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos

Irena Štutienė

*Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-08105 Vilnius*

Straipsnyje, analizuojant empirinę medžiagą, nagrinėjami lietuvių tautinės tapatybės raiškos būdai ir kaita. Analizė atlikta biografinės metodologijos rėmuose, remiantis biografinio interviu duomenimis. Nustatyti trys lietuvių tautinės tapatybės raiškos modeliai, besiskiriantys raiškos ir tęstinumo pobūdžiu ir kontekstais. Tapatybės kitimo tendencijose matyti kai kurie lietuvių nacionalizmo modernėjimo požymiai. Lietuvių tapatybės konstravimą daugiakultūre situacijose apunkina etninės-genealoginės tautiškumo sampratos vyravimas, bet esama ir pastangų išplėsti šios sampratos ribas.

Raktažodžiai: tautinė tapatybė, biografija, biografinis metodas, nacionalizmas, lietuviškumas

IVADAS

Tautinė tapatybė tyrinėtojų nusakoma kaip sudėtinga ir abstrakčiai įvardijama, daugiamatė savo esme, persipynusi su daugeliu kitų kolektyvinių ir kultūrinių tapatybių (Smith 1999: 230). Tautinės tapatybės kaitos procesai Lietuvoje gana spartūs, veikiami ne tik tautinio atgimimo ir tautinės valstybės atkūrimo bei po to sekusių šalies socialinių, demografinių, ekonominių, kultūrinių pokyčių, bet ir „išorės“ veiksnių – globalizacijos, eurointegracijos ir daugelio kitų. Sovietinės okupacijos „užšaldytas“ ir 1988–1989 m. „atgimęs“ bei bandytas rekonstruoti daugeliu XX a. pradžios ideologinių ir kultūrinių formų, lietuvių nacionalizmas greitai ėmė kisti atkūrus nepriklausomybę. Dabar tikėtinas didelis lietuvių nacionalizmo kaitos netolygumas bei sparta. Tai liudija tiek mokslinėse, tiek viešose diskusijose nuolat girdimos nuomonės apie tautinės tapatybės krizę, grėsmes jai, todėl tampa ypač aktuali ne tik šios tapatybės raiškos ir konstravimo, bet ir kaitos bei tęstinumo problematika.

Šiame straipsnyje siekiama, remiantis empirinio lietuvių tautinės tapatybės tyrimo¹ rėmuose atlikto biografinio tyrimo medžiaga, aptarti lietuvių tautinės tapatybės raišką ir kaitos tendencijas individo lygmenyje. Bandoma analizuoti, kaip kinta lietuvių tautinė tapatybė kultūros kaitos procesų, visų pirma kultūrinės įvairovės didėjimo ir tokio daugelį globalizuotos kultūros aspektų apimančio reiškinių, kaip kultūrinis „atsisaistymas“, „išvietinimas“ ar „deteritorizacija“ (A. Giddens,

J. Tomlinson²), kontekstuose. Pasirinkta biografinio tyrimo metodologija leidžia ne tik atskleisti lietuvių tautinės tapatybės raišką iš tiriamų žmonių pozicijų, bet ir pažvelgti į šią raišką jos tęstinumo ir kaitos aspektu drauge su sociokultūriniais šių procesų kontekstais.

ŠIUOLAIKINIŲ TAUTINIŲ TAPATYBIŲ YPATUMAI: KULTŪRINIS-ETNINIS TAPATYBĖS MATMUO GLOBALIZACIJOS KONTEKSTE

Etninis-kultūrinis matmuo yra svarbus šiuolaikinių nacionalizmų gyvybingumo veiksnys. Pasak A. D. Smitho, tautos idėja yra kultūrinė ir socialinė savo esme, nepriklausomai nuo to, ar tauta susiformavo teritoriniu, ar etniniu pagrindu: ji apibrėžia ir legitimuoja politiką kultūros terminais, nes tauta yra politinė bendruomenė tik tiek, kiek ji įkūnija bendrą kultūrą ir bendrą visuomenės valių (Smith 1999: 232). Todėl tautinės tapatybės empiriniam tyrimui ir analizei gali būti naudingos tos tautos ir tautinės tapatybės sampratos, kuriose atsižvelgiama tiek į politinius, tiek į kultūrinius tautiškumo aspektus. Todėl tautą čia apibrėžiame pagal M. Castellsą, kaip „žmonių mąstyme ir kolektyvinėje atmintyje konstruojamą kultūrinę bendriją, kurios bendrumas grindžiamas istorija ir politiniais projektais, kurie suvokiami kaip bendri“ (Castells 1997: 51). A. D. Smitho sampratoje tautos ir tautinės tapatybės komponentai apibrėžiami konkrečiau: „Tauta –

¹ Projektas „Lietuvių tautinės tapatybės raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“, koordinuojamas VDU (vadovai doc. dr. J. Kuznecovienė, doc. dr. V. Čiubrinškas), finansuojamas Valsstybinio moklso ir studijų fondo, atliktas 2005–2006 metais.

² Deteritorizaciją čia suprantame J. Tomlinsono apibūdinta prasme: labai apibendrintai – kaip „gamtiško“ kultūros ryšio su geografinėmis ir socialinėmis teritorijomis nutrūkimą, „atsisaistymą nuo vietos“ (Tomlinson 2002: 115), plačiau žr. p. 114–156.

įvardinta žmonių bendruomenė, turinti bendrą istorinę teritoriją, bendrą atmintį ir kilmės mitus, standartizuotą viešąją kultūrą, ekonominius ir teritorinius ryšius, bendras įteisintas visų jos narių teises ir pareigas<...> Bet, nors tapatybės sudarytos iš analitiškai atskiriamų komponentų – etninių, teisinių, teritorinių, ekonominių, politinių – nacionalizmo ideologija juos sujungia į galingą žmonių tapatybės ir bendrumo viziją.“ (Smith 1999: 231). Konkrečiu atveju tautoje įvairiomis proporcijomis sumaišomi du dimensijų rinkiniai – tiek pilietiniai-teritoriniai, tiek etniniai-genealoginiai (Smith 1991:14–15).

Konkrečiau individo ar socialinių grupių identifikacijų lygmenyje šie nacionalizmo ideologijos komponentai naudojami įvairiai. Daugiamatės savo esmės tautinės tapatybės komponentai dalyvauja ją kuriant kaip simboliškai ir medžiaginiai jos konstravimo ištekliai, kuriuos grupės ir individai naudoja kūrybiškai: „Tapatybė konstruojama, naudojant statybines medžiagas iš istorijos, geografijos, biologijos, gamybos ir reprodukcijos institucijų, kolektyvinės atminties ir asmeninių fantazijų, galios įrankių ir religinių apreiškimų; tačiau individai, socialinės grupės ir visuomenės pertvarko šias medžiagas ir perkuria jų prasmes (Castells 1997: 7). Daugelio tyrinėtojų nuomone, dėl šiuolaikinių visuomenės pokyčių (įvardijamų kaip vėlyvoji arba globalioji modernybė, postindustrinė era ar postmodernybė) įtakos kinta socialinių tapatybių konstravimo būdai ir jų savitarpio santykis. Tapatybių konstravimo pokyčiai susiję su vis didesniu fiksuotų tapatybių, tarp jų ir unifikuotos tautinės, atmetimu, visuomenei vis labiau stratifikuojantis; pasak S. Hallo, šiuolaikinės tapatybės individo lygmenyje „tampa vis labiau pozicinės, politinės, daugybinės ir skirtingos“ (Hall, Du Gay 1998: 309). Postmodernybės teoretikų požiūriu, postmoderniose tapatybėse „nė viena tapatybė nėra traktuojama kaip pagrįsta ontologine tiesa“ ir daugiau ar mažiau ironiška pozicija užimama ir savo tapatybės atžvilgiu (Jacobson 1997: 183). Tuo tarpu daug nacionalizmo ideologijos komponentų (ypač mitologizuoti kultūriniai-etniniai) pretenduoja į ontologinės tiesos statusą, todėl, didėjant visuomenių kultūriniam heterogeniškumui, galimas tautinių identifikacijų konfliktiškumo didėjimas. Bet savaime socialinių tapatybių daugybiškumas ir įvairovė nebūtinai reiškia konfliktiškumą: daugybė tyrimų rodo, kad žmonės sėkmingai pereina nuo vienos socialinės ar kultūrinės tapatybės prie kitos priklausomai nuo situacijos bei konteksto ir šios tapatybės puikiai dera tarpusavyje koncentrinio rato principu (Smith 1999: 238).

Kultūros globalizacijos procesai glaudžiai susiję su modernizacija, todėl tautinės tapatybės kaitos pobūdį atskleidžia ir ši kategorija. Schemą įvardyti ir įvertinti konkrečiai empirinei tautinės tapatybės raiškai kultūros modernizacijos kontekste teikia V. Kavolio archajinio, moderniojo, antimoderniojo ir postmoderniojo nacionalizmo tipų išskyrimas. Pagrindiniu archajinio nacionalizmo bruožu jis laiko *ex toto* logiką ir stiprią ritualizaciją, moderniojo – *ex parte* logiką ir menką ritualizaciją. Archajinėse nacionalizmo formose siekiama bendrumo, ne-

dalomo vieningumo pajautimo; socialiniame veiksmo pirmenybė teikiama patikimų įpročių, kurie gali būti tiek praktinai, tiek simboliniai, perdavimui. Modernistinis nacionalizmas grindžiamas racionalumo, individualumo, humanizmo, istorizmo vertybėmis. Modernybė teikia pirmenybę pagrįstam pragmatiškumui (veiksmas grindžiamas aprobuotais principais ir numatomomis pasekmėmis). Anitmodernistinėse tendencijose siekiama sunaikinti ar apverstti modernistines vertybes ir struktūras, neigiant bet kokias hierarchijas ar struktūras; remiamas teatralizuotas veiksmas, skirtas pasiekti koncentruotam politiniam efektui. Postmodernusis nacionalizmas irgi nepripažįsta hierarchiškumo, čia tautinė tapatybė atsiskleidžia per spontaniškas „fragmentų sąsąukas“. Konkrečiose nacionalizmo elementų konfigūracijose galima rasti visų tipų elementus, įvairiose grupėse skirtingomis proporcijomis (Kavolis 1991: 127–129, 137).

Nacionalizmo tyrinėtojai pastebi kultūrinio-etninio tautinių tapatybių matmens svarbos didėjimą šiuolaikiniame pasaulyje. Šio reiškinio priežastys aiškinamos įvairiai – ir naujų komunikacijos ir informacijos formų skatinamų tos pačios kalbos ir kultūros žmonių „etnolingvistinių tinklų“ atsiradimu, ir pasipriešinimu homogenizuojančioms tiek globalizacijos, tiek valstybių skatinamos standartizuotos viešosios kultūros įtakoms, ir išsilavinimo plitimu. Šie veiksniai sužadina etninių grupių atmintį ir skatina atkurti senuosius etninius ryšius ir tapatybes naujomis formomis (Smith 1999: 234). Šių procesų dalis yra ir lokalių kultūrinių „autochtoniškųjų“, „išišakniusių“ tapatybių daugiau ar mažiau institucionalizuotos rekonstrukcijos ir „išradimai“ (Friedman 2000: 13–19).

Etniniai-kultūriniai elementai, praeities etninių ryšių rekonstrukcijos gali būti arba pažangios – „nukreiptos į ateitį, prieš anomiją ir vienodėjimą, arba atsilikę išivaizduojamo atkūrimo proveržiai. Arba gali būti abu tuo pat metu skirtingiems žmonėms“ (Kavolis 1991: 139). Taip pat, „jei archajinės rekonstrukcijos lieka kultūrinės ir netampa politine programa, didžiausias pavojus – kad jos gali sutrukdyti vystytis tiems, kurie su jomis identifikuojasi, nebent jie rastų futuristinį būdą kalbėti apie archaiškumus arba, *vice versa*, „priartėtų prie senųjų gimtosios kalbos šaltinių“ tam, kad „pasakytų dalykus, kurie iki tol nebuvo pasakyti“ (Kavolis 1991: 128). Tad ne visos etniškumo rekonstrukcijos yra archajiškos – jos gali būti ir yra naudojamos ir moderniajame nacionalizme šiuolaikiškais formomis. Kaip tik modernųjų nacionalizmo gebėjimu panaudoti ikimodernųjį etninį paveldą, bendros praeities pojūtį, „pirmykščius“ etninius ryšius kaip subjektyvų pagrindą kuriant modernias tautines tapatybes A. D. Smithas, E. Kedourie, J. Armstrongas ir kiti teoretikai aiškina modernųjų nacionalizmą ir tautinių tapatybių gyvybingumą ir galią šiuolaikiniame pasaulyje.

Šiuolaikinių nacionalizmą etninių komponentų gyvybingumas ir galia gali skatinti tautinių tapatybių problemišumą ir konfliktiškumą, kadangi nėra etniškai homogeniškų tautų (Smith 1999: 232). Todėl iškyla tautinių valstybių legitimavimo, kuriam dažniausiai nepakanka vien pilietinių išteklių, problema. Taigi tautos

idėjai imanentiškas „kultūriškumas“ reiškiamas, pabrėžiant bendros viešosios kultūros reikšmę: „...valstybės pretenduoja tapti tautinėmis valstybėmis bent jau su visiems piliečiams atvira bendra viešąja kultūra. Ši daug kartų kartojama nuoroda į bendrą kultūrą atskleidžia tebesitęsiančią etniškumo ir bendrų etninių mitų, simbolių, atminties įtaką modernioms Europos tautoms. Iš vienos pusės, tautos stengiasi peržengti vienos dominuojančios etninės bendruomenės mitus, iš kitos, augančių savitarpio priklausomybių pasaulyje prie jų sugrįžtama, jungiant bendruomenę ir pagrindžiant skirtumus bei savitumą (Smith 1999: 222–233).

Tiriant tautinę tapatybę individo lygmenyje, svarbu atsižvelgti į kolektyvinio bei individualaus lygmens šios tapatybės konstravimo ir tęstinumo skirtumus. A. D. Smithas atkreipia dėmesį, kad šie lygmenys gali būti gana autonomiški: „Individui ar bent daugumai individų kultūrinė tapatybė visada yra „situacinė“ ir beveik visuomet neprivaloma. Tai reiškia, kad individai visada save identifikuoja ir yra kitų identifikuojami priklausomai nuo situacijos, kurioje tuo metu yra. Tuo tarpu kolektyvinės tapatybės siekia plisti ir išlikti. Jos stengiasi reikštis kuo stipriau ir ilgiau, net jei didelė dalis individų jau nebejunta jų galios. [...] Tai ypač galioja šiuolaikinėms tautinėms tapatybėms, kai technologinius masių politinės organizacijos instrumentus sustiprina masinių politinių aistrų galia, todėl tautinės tapatybės gali išverti gana didelio individualių narių skaičiaus neištikimybę ir abejingumą (Smith 1999: 230). Į šiuos lygmenų skirtumus svarbu atsižvelgti, vertinant tautinės tapatybės komponentų nykimą ar atsiradimą individų lygmenyje. Taip pat kultūrinių tapatybių situaciškumas individo lygmenyje gali būti mechanizmu, padedančiu mažinti tautinės tapatybės konfliktiškumą daugiakultūriškumo sąlygomis.

TAPATYBĖ AUTOBIOGRAFINIUOSE PASAKOJIMUOSE: BIOGRAFINIO TAPATYBĖS TYRIMO PRIELAIDOS

Tapatybės sampratose dažniausiai labiau pabrėžiamas statiškas momentas – ne tapsmo, o priklausymo, buvimo kažkuo (kokia dabar yra mano tapatybė, kokie bruožai ją nusako, o ne kaip ji tapo tokia, kokio yra dabar). Biografinis pasakojimas atsako į klausimus – kokia yra žmogaus iki šiol gyvento gyvenimo patirtis, kaip jis pasakoja apie šią patirtį dabar ir kokius požiūrius į praeitį ir ateitį atskleidžia jo dabarties perspektyva (D. Bertaux, G. Rosenthal, M. Kohli, W. Fischer-Rosenthal ir kt.). Todėl statišką tapatybės ir įjungiančią laiko dimensiją biografijos sampratą derinti nelengva. Bet šiuolaikinėje sociologijoje vis daugėja tapatybės teorijų ir sampratų, į kurias įjungiami ir laiko dimensija: pavyzdžiui, pagal A. Giddensą, struktūrinančia konstruojama individo tapatumą ašimi tampa refleksyvus gyvenimo planas, projektas, jungiantis žmogaus praeitį, dabartį ir ateitį (Giddens 2000: 10). Esama ir daugiau tapatybės sampratų, kuriose pabrėžiamas ne tiek tapatumo, kiek tęs-

tinumo per kaitą aspektas (P. Weinreich, W. Fischer-Rosenthal, A. Strauss ir kiti). Pasak vokiečių sociologo P. Weinreicho, „Žmogus apibrėžia savo identitetą kaip sukonstruotą visetą, kuriame tai, kaip žmogus konstruoja save dabartyje, išreiškia tęstinumą to, kaip jis save konstravo praecityje ir kaip jis save kuria atsižvelgdamas į tai, kuo jis ketina būti ateityje“ (Weinreich 1989: 50).

Biografinių metodologijų kūrėjai (D. Bertaux, J. P. Roos, F. Schutze, W. Fischer-Rosenthal, G. Rosenthal, T. Wengraf ir kiti.) nusako biografinį pasakojimą kaip savęs tematizavimo ir nusakymo žanrą, paverčiantį gyventą gyvenimą patirtu ir suprantamu. Kai kurie autoriai išryškina svarbią biografinio pasakojimo funkciją, įveikiant fragmentuotą, neaiškią, prieštarų tapatybių konfliktus, ir iš esmės tapatina biografijos ir tapatybės sąvokas. Kuriant biografinį pasakojimą, atliekamas „biografinis darbas“, kuriame individas kalbos su jos komunikacinėmis ir naratyvinėmis savybėmis pagalba suteikia struktūrą išoriniam pasauliui ir jame talpina save, suteikdamas savasčiai koherentiškumą (Fischer-Rosenthal 1995: 260).

Biografiniam tapatybės tyrimui svarbi individo socialinės tapatybes nusakanti prielaida, kuria vadovaujasi dauguma šiuolaikinių tyrėjų: ji grindžiama simbolinės sąveikos teorijomis ir, pagal ją, ne tik kolektyvinės, bet ir individualios socialinės tapatybės turinys yra kuriamas bendrai socialinėje sąveikoje; sąveika tarp savimones ir visuomenės padeda susieti individo pasaulį su viešuoju pasauliu (Kraniauskienė 2004: 42). Ši sąsaja išreiškiama ir dalinai kuriama per „biografinį darbą“. Nors biografinis pasakojimas nusako visų pirma individualią tapatybę, savimone, kuria individas daugiau ar mažiau atriboja save nuo kitų, tačiau šioje savimoneje individas apibrėžia save ir išorinių socialinių aplinkybių atžvilgiu, todėl jame atsispindi ne tik individualios, bet ir socialinės tapatybės. Socialinių tapatybių tyrimą per žmonių autobiografinių pasakojimų analizę galima grįsti prielaida, kad: „Mes ne tiesiogiai reprezentuojame tautą ar kultūrą, kuriai save priskiriame, bet gyvename veikiau remdamiesi savo gyvento gyvenimo istorijų, kurios panardintos tautose, kultūrose, aplinkose, patirtimi ir prasmėmis“ (Rosenthal 1991: 24).

Tyrimas atliktas biografinių interviu, iš dalies modifikuotu kaip leitmotyvų interviu, metodu (leitmotyvu buvo klausimai apie tautinės tapatybės raišką kiekviename gyvenimo tarpsnyje, klausiami tikslinančioje pasakojimą interviu dalyje); leitmotyvas įvestas todėl, kad, nesant iššūkių situacijų, tautinės tapatybės problematika retai eksplikuojama, tai labiau emocinis santykis, negu kasdienybės praktikos. Tirtos dviejų žmonių grupių autobiografijos: susidūrusių ir susiduriančių su kultūriniais iššūkiais ir visą gyvenimą gyvenusių santykinai homogeniškoje lietuvių kultūroje. Taip pat analizuoti tapatybės raiškos kartose skirtumai, kurie irgi atspindi tapatybės kaitą. Užrašyta ir analizuota 30 autobiografijų. Siekiant anonimiškumo, informantai tekste įvardijami slapyvardžiais.

LIETUVIŲ TAUTINĖS TAPATYBĖS RAIŠKOS IR KAITOS MODELIAI AUTOBIOGRAFIJOSE

Tyrimo medžiagoje sąlyginai išskyrėme tris tipiškus lietuvių tapatybės raiškos modelius. Tai – labai apibendrintos kategorijos ir nė vienas konkretus tapatybės variantas neišreiškia „gryno“ modelio. Pirmąjį modelį sąlyginai įvardijome kaip *vietinį-tradicionalistinį* – tapatybė reiškia ir tęsiama per dalyvavimą lokaloje kultūros „tradicijoje“, „išišaknijimą“ lokaloje sociokultūrinėje aplinkoje; tautinė tapatybė persipina su etnine ir konstruojama naudojant visų pirma artimiausios kultūrinės aplinkos elementus, perduodamus daugiausia per papročius ir bendruomenės kolektyvinę (perduodamą neformalioje komunikacijoje) atmintį; tapatybė suvokiama kaip priskirtinė, „prigimtinė“; „savo“ grupės ribos brėžiamos griežtai, linkstama į kultūrinį uždaramą. Kitas modelis sąlyginai įvardijamas kaip *ideologinis institucinis* – tapatybė kuriama, reiškia bei tęsiama naudojant nacionalizmo ideologijos bei ją perduodančių institucijų teikiamus simbolius bei praktikas; nemaža dalis šių praktikų yra kolektyvinės, organizuotos; etninė kultūra ir kiti „pirmykščiai“ etniniai ištekliai naudojami institucijų rekonstruotomis formomis; svarbų vaidmenį vaidina mitologizuotas tautos istorijos pasakojimas; tautinė tapatybė persipina su pilietine-teritorine; nacionalizmo ideologijos teikiamų išteklių naudojimas konstruojant tapatybę gali būti daugiau ar mažiau individualizuotas tiek individualiuose, tiek grupiniuose kontekstuose. Trečias modelis gali būti įvardytas kaip *kultūriškai fragmentuotas* – tai modelis, kuriame kvestionuojami arba visiškai nenaudojami kultūriniai etniniai lietuvių tapatybės elementai; gali būti naudojami pilietiniai, teritoriniai, viešosios kultūros elementai; dažniausiai susijusi su kultūriškai „mišriomis“ arba nelietuvių etninėmis/tautinėmis tapatybėmis arba geografiniu „išvietinimu“; tapatybė ir jos raiška iš dalies individualiai pasirenkama, gali būti naudojami tiek instituciniai, tiek „tradiciniai“ ištekliai, bet jie individualiai interpretuojami ar perkuriami, traktuojami su distancija; tautinės tapatybės ribos neaiškios, dalinai keičiamos kitomis – regiono, etninės grupės, Europos ir pan.

Vietinio-tradicionalistinio tapatybės raiškos ir tęstinumo modelio ypatumai

Šis modelis būdingiausias vyresniosios kartos žmonėms, gimusiems ir visą gyvenimą gyvenusiems kaimuose ar mažuose miesteliuose. Šį modelį geriausiai iliustruoja p. Onos biografija.

P. Ona gimė 1943 metais Biržų rajone, čia iki šiol ir gyvena, kaimuose gyvena ir jos vaikai bei anūakai. Jau pradiniame spontaniškame pasakojime apie save ir šeimą išryškėja šeimos ir auklėjimo joje (tradicijos perdavimo) svarba pasakotojai. Baigė žemės ūkio technikumą, paskui neakivaizdžiai – Žemės ūkio akademiją, agronomijos specialybę. Dirbo taip pat Biržų rajone, įvairiuose kolūkiuose. Ištekėjo už žemės ūkio darbuotojo, lietuvio. Užaugino dvi dukteris ir tris sūnus. Šiuo

metu pensininkė, aktyviai dalyvauja ekologiškos žemdirbystės programoje.

Tautinė tapatybė p. Onai yra neproblemiška, todėl nereflektuojama: spontaniškai papasakotoje biografijoje šių klausimų beveik neminėjo. Tapatybė ir jos tęstinumas šiame modelyje reiškiasi visų pirma per įprastas lokalo kultūros tęstinumo formas, lokaloji kultūrinė etninė tapatybė „natūraliai“ įjungia į tautinę, ji dažniausiai jas tapatina. Lietuvių tapatybė tiek kaip etninė, tiek kaip tautinė suvokiama kaip įgimta, priskirtinė. Nusakydama savo tautinės tapatybės esmę, p. Ona pavartojo ir „tradicijos“ sąvoką bei nusakė ją kaip savaime suprantamą mąstymo, vertybių, kasdienio elgesio modelių tęstinumą:

...Na tai specialiai nebuvo aiškinama, kad čia Lietuvos himnas ar panašiai, bet tai viskas buvo daroma, išeinant iš tų mano vaikystės atsineštų tradicijų, viskas buvo. Ir tos lopšinės dainuojamos, ir tos pasakos sekamos, ir tos šventės švenčiamos, ir tas pasiruošimas, arba prieš Kalėdas reikia apšvalyti, apsipuošti, susitvarkyti, kad tie gerieji nykštukai ateitų, kad jie gerai jaustų. Ir tas pats, pavyzdžiui, ateit, paprasčiausiai pasilabinti, visada ir mano vaikai turi „laba diena“ pasakyti. Sako: „nieko nėra“. „Kodėl nieko nėra?“, sakau: „naminukai kokie mūsų yra ir su jais reikia pasisveikinti“.[...]Aš nežinau, mumyse turbūt yra užkoduotas kiekvienam savitas supratimas gyvenimui, ir tas tikėjimas, papročiai tie, darbo darymas: ar tai būtų duonos kepimas, ar kiaulės dorojimas, ar dešrų darymas, ar paprasčiausiai bulvių sodinimas, ar ten daržo tvarkymas, ar tai kambarių tvarkymas. Man atrodo, mes kiekvienas turim savo supratimą, jis iškiepytas nuo pat gimimo, nuo pat lopšio. Kokias mama dainas dainavo, tokias tu dainuosi.

Šioje „nedeteritorizuotoje“ kultūroje natūraliai dera ir krikščioniškų švenčių, ir folkloro, tarp jų ir ikikrikščioniškos mitologijos elementai („naminukai“, nykštukai ir pan.); juos pasakotoja ir laiko tapatybės žymekliais, ypač išryškindama liaudies dainų, pasakų, krikščioniškųjų švenčių papročių svarbą. Lokali etninės kultūros tradicija ir tapatybė gali būti susiejama su tautine tapatybe tik per nacionalizmo ideologiją, bet p. Ona šio mechanizmo nereflektuoja. Šiame tapatybės raiškos modelyje yra ir ideologinės institucinės tapatybės elementų – tarpukario tautinės ideologijos, institucionalizuotos etninės bei standartizuotos viešosios kultūros elementų, bet jie čia atlieka marginalų vaidmenį.

Tautinės tapatybės tęstinumo per lokalią kultūrinę aplinką kanalai – šeima bei giminytė bei neformali žmonių komunikacija už šeimos ribų, ypač kaimo bendruomenėje. Etninės tapatybės raiška per lokalią paprotinę tradiciją suvokiama kaip „įgimta“ ir reiškia spontaniškai (p. Onos žodžiais: *užkoduota, su pienu kaip ateina*), o ideologiniai-instituciniai tautinės tapatybės elementai (tarp jų ir lietuvių kalba) aktualizuojami kad ir nedidelių, bet iššūkių, situacijose:

Va jau, kada, sakau, išeini, per rubežių peržengi, nors ir į Latviją nuvažiuoji, jau tada pasijunti: „va, aš

lietuvis" [...] *O dabar, kai turi va tą ūkelį, tai tos lietuviybės ne taip baisiai ir reikia.*

Šiam modeliui būdingas uždarumas ir ryškus savos/svetimos kultūros ribų brėžimas. Jis reiškiasi ir kaip konservatyvumas, permainių ir naujovių baimė, ir per bandymą atsiriboti nuo „svetimų“ kultūrų. Konservatyvumą, permainių baimę iliustruoja ir šis okupacijos pradžios išgyvenimo epizodas:

Tai va ta lietuviybė buvo... Ir maldose buvo prašoma, kad nesikeistų tas gyvenimas, kad nesikeistų tas gyvenimas. Su ta intensija ta lietuviybė [...] O kaip ateis komunizmas, kaip sakė, prie vieno katilo reiks visiems, iš vieno katilo reiks valgyt, bus bendros žmonos, bendri vaikai. Toks buvo siaubas. Tiesiog visa savo kūno esybė, kaip nieks nenorėjo tų naujovių, kaip buvo [...] iš kažkur ateina kažkokie žmonės, kalba nesuprantama kalba, rusiškai. Kaip kad dabar angliškai būna mums, vyresnio amžiaus žmonėms, keistoka yra. Ir liepia gyventi visai naujai, piešia kažkokias vizijas, kad kažkas bus gerai, kad kažkas kažką darys. O kaip tas atrodoys – visai neaišku, visai neaišku.

Kultūrinio uždarumo siekimas lėmė svarbius p. Onos gyvenimo pasirinkimus. Ji atsisakė susirašinėti su kitų tautybių vaikais, šeimą kūrė atsižvelgdama ne tik į tautybę, bet ir regiono, krašto kultūrinę tapatybę; artimo ryšio bijomasi net su tos pačios šalies ir tautybės, bet skirtingo sociokultūrinio konteksto (didmiesčio) žmogumi. Tad sava kultūrinė teritorija šiai tapatybei labai svarbi ir ją žymi ne tik lokalsios kultūros elementai, bet ir socialinės geografijos regionas – kaimas ir maži miesteliai:

Aš ir šiandien stebiuosi mergaitėmis, kurios teka už kitataučio. Aš labai stebiuosi jų stiprumu, jų beatodairišku sprendimų priėmimu [...] Aš tiesiog bijau pagalvot. [...] Aš asmeniškai tai šito siaubingai bijojau. [...] Man tai buvo svarbu, kad lietuvis jis būtų, kad jis būtų ne iš kažkur tai toli, kad jis būtų iš tų pačių kraštų. Aš vis dėlto bijojau... ar už kokio vilniečio, ar kauniečio, ar kokio klaipėdiečio, aš irgi, nežinau...

Sprendžiant iš p. Onos pasakojimo apie savo vaikų gyvenimą, jie didele dalimi atstovauja tam pačiam tapatybės raiškos modeliui, bet, nors socialinės jų gyvenimo aplinkybės daugeliu atžvilgiu panašios (jie taip pat gyvena kaime, dirba žemės ūkyje), jų lietuviškumo raiškoje šis modelis silpnėja per vietos kultūros „deteritorizaciją“, lokaloje kultūroje atsiradusius globalios kultūros bruožus (Tomlinson 2002: 115). Globalių įtakų ženklus įvardija ir p. Ona, pastebėdama, kad tradicionalistinio modelio atstovų dažnai kartojama frazė „kaip radom, taip paliksim“ šiems laikams jau nebegalioja:

O tie laikai, na žinot, keičiasi – diena dieną dovanoja. Niekas negalvojo, kad tas gyvenimas...toks bus kintamas, toks kintamas. O dabar aš netikiu, kad mes šitai kaip radom, taip ir paliksim. Mano vaikystėj buvo dviratis naujiena, o dabar vaikai, su auskariukais mergaitės vaikšto auksiniais į vaikų darželį, su mobiliais visi. Apie kompiuterį tai nebereikia jau šnekėt, jis kaip maldaknygė vos ne pas kiekvieną.

Miestų gyventojų tapatybėse vietinis tradicionalistinis variantas reiškiasi tik daugiau ar mažiau fragmentiškai; tiek vyresniosios, tiek jaunesnių kartų miesto gyventojams būdingesnis ideologinis-institucinis modelis. Tikėtina, kad gyvenimas santykinai homogeniškoje kultūrinėje aplinkoje yra viena pagrindinių šio modelio tęstinumo sąlygų; bet ir lokalsios kultūros vis labiau veikiama globalių įtakų, todėl jo reikšmė lietuvių tapatybėje mažėja. Šio modelio kultūrinis homogeniškumas ir uždarumas vertintini kaip archajinio nacionalizmo bruožai.

Jaunoji karta naudoja žymiai mažiau „paprotonių“, per betarpišką sociokultūrinę aplinką perduodamų etninių kultūrinių išteklių, bet jų naudojimas individualesnis. Ši karta su etnine kultūra susiduria dažniausiai tik institucionalizuotomis formomis (anot 22 m. informantės: *Man etninė kultūra daug reiškia. Jeigu aš būčiau nepaskaičius, tai kaip ir nelabai man reikėtų, kaip man ją sutikti dabar?*).

Ryšio su „autentiškais“ etninės kultūros ištekliais dažniausiai ieškoma per šeimos kultūrinį tęstinumą. Šeimų istorijos ir genealogijos jaunojoje kartoje tampa svarbios. Šią tendenciją iliustruoja 23 m. viešųjų ryšių magistrantės p. Irmos atvejis. Ryšys su šeimos praeitimi, jos praeities relikvijos jai turi stipresnę simbolinę reikšmę, negu tradiciniai tautiniai simboliai. Lietuvių tapatybė nusakoma visų pirma kaip asmeninė savimonė, nemažai lemiama per kilmę, šeimą. Pagrindinis lietuviškos tapatybės atributas – lietuvių kalba ir emocinis santykis, taip pat teritorija, „vieta“:

Ir kažkaip vaikus mokysiu lietuvių kalbos, norėsiu, kad jie taisyklingai kalbėtų ir rašytų lietuviškai. Bet kas daugiau tas lietuviškumas, aš nežinau. Leisiu jiems patiems apsispręsti. [...] Be kalbos, manau, neįmanoma būti lietuviu. Nežinau, kas tada kita, nebent lietuviu išlikt širdyje, bet... Turbūt geriausia lietuviui tai gyventi Lietuvoj, nes tu turi pajaut viską, kaip yra. Ten tu išsiveži ir atkuri tą vaizdą tarsi kažkaip, na, atidubliuoji. O čia turbūt yra tikroji ta vieta, kur tu turėtum lietuviybę palaikyt.

Šiame fragmente (ir kitų jaunų žmonių pasakojimuose) galima pastebėti motyvus, kuriuos galima įvardyti kaip reakcijas į kultūros deteritorizacijos apraiškas. Viena iš jų galima laikyti ir etninės kultūros rekonstrukcijas institucinėje viešojoje kultūroje, kurias daugelis jaunų žmonių priešina su „autentiška“ jos raiška lokalsiose kultūrose ir tik su pastarosiomis ieško „autentiško“ emocinio santykio, kartais bent per „kaimiškas“ šeimos relikvijas. Lyginant lietuvių kultūrą su Vakarų šalių, dažnai įvardijamas „natūralumas“, siejamas su lietuvių kultūros „kaimiškumu“, „paprastumu“, „vieta, kur laikas eina kitaip“. Apibendrintai šioms sąvokoms jaunosios kartos tapatybėse teikiamas prasmės galima įvardyti kaip įsivaizduojamos „nedeteritorizuotos“ kultūros, kurioje laikas neatsietas nuo erdvės ir pan., viziją.

Lyginant tapatybės raišką kelių kartų biografijose, galima pastebėti būdingą tendenciją, kuri labiausiai

išryškėja jaunosios kartos tapatybės raiškoje: joje mažėja specifinių grupinių ar kolektyvinių etninių kultūrinių išteklių, susijusių su specifiskesniais kultūros bruožais (taip pat ir lokalia kultūra), svarba; lieka tik du bendri tapatybės ženklai – kalba ir teritorija, kurie kartais nesiejami ir su jokiomis simbolinėmis prasmėmis.

Ideologinis-institucinis tapatybės raiškos ir tęstinumo modelis

Aptariame ideologinio-institucinio tapatybės raiškos variante matyti dauguma visiems šio modelio variantams būdingų tendencijų: tai rezistencinis tapatybės pobūdis ir stipri raiška sovietmečiu, raiškos modernėjimas po nepriklausomybės atkūrimo, pasireiškiantis per ritualizacijos bei simbolinės raiškos silpnėjimą bei modernybei būdingą socialinio veiksmo pobūdį.

P. Mykolas gimė 1953 metais politinio kalinio ir tremtinės šeimoje Krasnojarsko krašte. Lietuviška tapatybė vaikystėje ir paauglystėje formavosi negatyvaus išskyrimo iš aplinkos pagrindu: anot jo, *visada žinojau, kad aš ne rusas*. Bet kultūrinio ar ideologinio turinio jo tapatybėje buvo maža: net šeimoje ne visuomet kalbėta lietuviškai. Vėlesnis apsisprendimas važiuoti gyventi į Lietuvą irgi susijęs su negatyviu išskyrimu: kaip tremtiniui, p. Mykolui buvo kliūčių studijuojant ir įsidarbinant. Iš dalies todėl, iš dalies tėvų raginamas 1978 metais jis apsisprendė grįžti į Lietuvą. Padedant pažįstamiems, įsidarbino mokslo institute, kuriame dirba iki šiol.

P. Mykolo nuomone, kokybinis šuolis jo lietuviškoje tapatybėje susijęs ne tik su grįžimu į Lietuvą, bet ir su, jo žodžiais, „pusiau disidentų“ aplinka, į kurią jis pateko:

Jų ideologija, pusiau disidentų aplinka, pakliuvimas tarp šių žmonių man turėjo nepaprastai didelę įtaką. Tai buvo jau kitos kokybės lietuviškumą. Ir, sakyčiau, čia man pasisekė. Nežinau kaip ten būtų – vis tiek būčiau lietuvis. Nepasakyčiau, kad važiauvau vien vedamas lietuviškumo motyvu, bet pakliuvimas į šitą etnocentrišką, sakyčiau, aplinką su tam tikru politiniu atspalviu man turėjo nepaprastai daug įtakos. Man iškart pasidarė aišku, su kuo aš turiu reikalą, bet man tai buvo gerai ir svarbu. Būtent, kad tai buvo susieta su nepaprastai dideliu srautu informacijos, kurios aš neturėjau iki tol. Čia ir žinios įvairaus pobūdžio nelegalios, informacija, kuri man buvo svarbi.

Tad būtent per ideologinę „informaciją“ susiformavo gana aktyvios sovietmečiui būdingos „rezistencinės“ tautinės tapatybės variantas. P. Mykolo tapatybė reiškėsi daugeliu tipišku to laikotarpio simboliu ir realių veiksmų: jis daug skaitė, dalyvavo platinant nelegalius leidinius, su draugais keliavo į simbolines vietas, kur buvo minimos istorinės datos, asmenys; dalyvaudavo etninės kultūros sąjūdžių renginiuose; interjere buvo daug lietuviškumo simbolių, slapta minėtos Lietuvos valstybės šventės ir pan.

Savo sovietinio laikotarpio tapatybės raišką informantas įvardija kaip stipriausią. Atkūrus nepriklausomybę,

p. Mykolas kaip jam labai svarbią problemą įvardija rezistencinio tapatybės turinio pakeitimo pozityviu pilietiniu klausimu. Jo tapatybės raiška pasikeitė, kaip ir daugumos apklaustųjų, nedemonstruojamu ritualizavimo mažėjimo linkme: mažiau svarbus tapo simbolinis tapatybės demonstravimas, jį reiškiamą emociniu užsiangažavimu ir pilietiniu aktyvumu:

Tada buvo garbės reikalas per Vėlines nueiti į Rاسas prie Basanavičiaus kapo ir panašiai. Dabar atostogaudami pakeliui užsukam į kokią Maironio tėviškę, bet tai jau neturi simbolinės reikšmės. Dabar svarbu vidinis jausmas ir pilietinis dalyvavimas, kai paliečiamos Lietuvai svarbios vertybės.[...] Ženkliukų, trispalvių ir pan. buvo pridėliota ypač iš ikisąjūdinių laikų, kada veždavom, iš kur tik galėjom gauti, dabar guli sukrauta stalčiuose. Nors interjere yra vienas kitas. Ir į minėjimus kartais nueinam. Bet reikšmė jau ne ta.

Šios tapatybės kaita rodo, kad stipriai išreikšta ir ideologiškai pagrįsta rezistencinio pobūdžio sovietmečio tapatybė gali transformuotis į aktyvią pilietinę-tautinę:

Jeigu viduj yra kažkas, nežinau, kaip apibrėžti. Na, ne tas pats tau, kas bus su šita šalim. [...] Pergyventi dėl Lietuvos – neapibrėžtas dalykas. [...] Vis tiek per veiklą reikėtų reikštis. Kad ir balsuojant. Bet vis tiek ta Lietuvos valstybė – kažkoks bendras interesas, kad kuo ilgiau šitoj geografinėj vietoj išliktų ta Lietuva. [...] Sporto patriotizmas – jis nėra stiprus.

Kitos ne Lietuvoje gimusių ir gyvenusių žmonių biografijos taip pat patvirtina, kad kultūrinio-geografinio „išvietinimo“ sąlygomis stipriausias yra būtent ideologinis-institucinis lietuvių tapatybės modelis, susietas su tokiais aplinkybėmis, kaip aukštesnis išsilavinimas, gilesnis nacionalizmo ideologijos žinojimas ir internalizavimas. Tradicionalistinių tapatybės raiškos būdų (papročiai, šventės, kalba ir pan.) kultūriškai svetimoje aplinkoje tautinės tapatybės tęstinumui dažniausiai per maža.

Kultūriškai fragmentuotos lietuvių tapatybės raiškos ir kaitos tendencijos

Kultūriškai fragmentuotos tapatybės konstravimo problemškumą ir bandymą praplėsti vyraujančios etninės lietuvių tapatybės sampratos ribas iliustruoja p. Eglės pasakojimas. Ji – 25 metų istorikė, gimė ir gyvena Vilniuje, dirba paveldosaugos srityje.

P. Eglės tautinės tapatybės konstravimą problematizavo jos šeimos daugiakultūriškumas. Jos mama yra etninė totorė, kilusi iš Nemėžio totorių šeimos, tėvas – lietuvis.

Dviejų, jos suvokiamų kaip gana skirtingų, kultūrinių aplinkų derinimas p. Eglei problemiškas. Problemą ji sprendė, atsiedama tautinę-pilietinę ir etninę tapatybes. Bet tai nelengva aplinkoje, kurioje tautinė tapatybė suvokiama dažniausiai kaip etninė ir „prigimtinė“. Tautinės-pilietinės ir daugiakultūres etninės tapatybės derinimo sudėtingumą jos biografijoje rodo ir tai, kad anksčiau ji, iškilus tautybės ir etninės tapatybės įvardijimo klausimui, nors ir juokais, įvardydavo save

kaip kosmopolitę; gaudama pasą ji irgi atsisakė įrašyti tautybę.

Bet abi kultūrinės tapatybes ji puikiai derina situacinėse raiškos praktikose: švenčia totorių ir lietuvių šventes, pradėjo mokytis arabų kalbos, vartoja lietuvių kalbą ir save įvardija lietuve ir pan. Problemiškas jai yra ne apsisprendimas dėl lietuviškos tapatybės (*Aš net nekeliu sau klausimo, ar aš lietuvė, savaimė aišku*), o kultūrinio-etninio ir pilietinio tapatybės komponentų derinimas. Kultūriškai fragmentuota p. Eglės tautinė tapatybė yra atvira kitoms kultūroms; savo ateitį ji sieja su lietuviškumu, bet neperkelia šios tapatybės net artimiausiems šeimos nariams:

Dėl vyro ar vaikų – skirtumo dėl tautybės nėra – tai gali būt kinas, negras ar indėnas, man visiškai jokio skirtumo.

P. Eglės autobiografija rodo, kad pasirenkamos pilietinės ir „prigimtinės“ etninės tapatybės sampratų derinimo konfliktiškumas reiškiasi tautinės tapatybės konceptualizavimo lygmenyje, o kultūrinių etninių tapatybių raiškos situaciškumas individo lygmenyje leidžia sėkmingai derinti šių tapatybių raiškos praktikas (išskyrus praeities situacijas, kai tekdavo įvardyti tautybę). Ši tapatybės konceptualizavimo sudėtingumą p. Eglė sprendžia, stengdamasi išplėsti lietuvių tautinės tapatybės sampratos ribas, atmesdama etninius tapatybės ženklus ir išryškindama pilietinį matmenį, ir ji tai daro ne tik individualiame lygmenyje, bet stengiasi daryti poveikį ir kolektyviniam tapatybės lygmeniui – viešajam lietuvių nacionalizmo diskursui. Tai daroma per profesinę veiklą istorijos srityje. Jos tyrimai ir juose įrodinėjamos tezės susiję su bandymais praplėsti lietuvių istorinėje sąmonėje gana stiprią etniniu nacionalizmu grindžiamą lietuviybės sampratą. Anot jos: *man nelabai patinka, kad dabar Lietuva yra tik tarp I ir II pasaulinio karo*. Daug pasakojimo epizodų rodo, kad jai svarbūs tie istorijos momentai, kuriuose lietuviškumas tik politinis, neribojamas kultūriškai. Savo tapatybę ji grindžia individualizuota Lietuvos istorijos interpretacija, kurioje išryškinami ir iš dalies mitologizuojami (pvz., LDK laikotarpis įvardijamas kaip „mistinis“) tie aspektai, kurie padeda pagrįsti politinį tautiškumą:

Man patinka tas suvokimas, kad nė vienas iš kunigaikščių lietuviškai nemokėjo. Jie labai modernūs daugeliu atžvilgių. Buvo galios jausmas vienas iš jų veiklos motyvų, bet tikiu, kad jie daug ką darė dėl tos valstybės. Patinka, kad tai yra archajiška, bet tai ne pagonybė, stipru, ypatinga. Dabartinei tapatybei norėčiau, kad būtų svarbi LDK.

Kiti p. Eglės tapatybės raiškos būdai irgi rodo ją atstovaujant ideologiniam–instituciniam modeliui ir tapatinantis su Lietuva visų pirma kaip politine-istorine bendrija; šioje tapatybėje svarbi teritorija kaip valstybingumo išraiška, nors emociškai jai svarbesnis Vilniaus senamiestis. Valstybės žemėlapis jai yra individualiai pasirinktas nepriklausomybės simbolis.

Jos tapatybės raiškoje yra ir kitų būdingų beveik visiems jaunosios kartos atstovams (ir nemažai daliai

vyesniųjų) jau minėto tapatybės raiškos modernėjimo bruožų. Tai – raiškos desakralizavimas ir ritualizacijos mažėjimas, taip pat tapatybės raiška per nedemonstruojamus individualius jausmus ir „pagrįstą aprobuotais principais ir numatomų pasekmių“ socialinį veiksma – apsisprendimą gyventi Lietuvoje, pilietinį aktyvumą ir, šiuo atveju, tautiškai angažuotą profesinę veiklą.

Antrasis kultūriškai fragmentuotos tapatybės atvejis irgi iliustruoja problemas, kurios kyla dėl etninio-prigimtinio matmens vyravimo ir pasirenkamos pilietinės tapatybės matmens silpnumo populiariojoje lietuvių tapatybės sampratoje. Šiuo atveju nebandoma „laisvinti“ sampratos ribų, o einama kultūrinės asimiliacijos keliu. Kultūrinės tapatybės čia irgi reiškiamos fragmentuotai ir situaciškai.

19 metų p. Ana gimė ir užaugo Vilniuje, rusės ir baltarusio šeimoje. Kartu su seserimi lankė darželį ir baigė mokyklą lietuvių kalba, jos brolis – rusų kalba. Motina gimusi ir užaugusi Maskvoje, rusų šeimoje, 1982 metais atvyko į Lietuvą, išmoko kalbą, dirba lietuviškoje aplinkoje. Tėvas dirba rusakalbėje aplinkoje, lietuviškai beveik nekalba. Ana studijuoja universitete lietuvių dėstoma kalba, jos neformalių ryšių aplinka lietuviška. Šeimoje neskiriama daug dėmesio papročiams, kalbos vartojamos situaciškai (su tėvu ir broliu kalba rusiškai, su mama ir seserimi – lietuviškai).

P. Anai tenka derinti daugiakultūrę etninę kilmę ir lietuvišką tapatybę. Jos tautinės tapatybės samprata daugiausia kultūrinė, mažai akcentuojamas pilietinis sandas; ji stichiškai tapatinasi su Lietuvos kultūra ir stengiasi vengti problemišku situacijų. Lietuviška tapatybė reiškiasi kalbos vartojimu visose viešose ir daugelyje neformalių situacijų, emociiniu tapatinimusi su Lietuva šalies laimėjimų, pripažinimo, pralaimėjimų ir pan. situacijose. Bet tautybės apibrėžimo situacijos jai lieka keblios. Jos variante ryškiai matyti kultūrinio tapatybės matmens raiškos situaciškumas. Kad išvengtų tapatybės apibrėžimo situacijų, ji pakeitė rusišką savo vardo formą į neutralią, viešose situacijose vartoja tik lietuvių kalbą. Lietuve p. Ana save įvardija tik juokais, dažniausiai stengiasi visai neįvardyti tautybės. Šiuo metu, remdamasi jos aplinkoje vyraujančiomis priskirtinės tautybės sampratomis, p. Ana nemato galimybės apibrėžti savo tautinę tapatybę, tuo pat metu daugelyje situacijų apibrėždama ir reikšdama ją kaip lietuvišką:

Žiūrėdami į mane daug kas pasako, kad (mano išvaizda – tie plaukai, akys) aš tikriausiai ne lietuvė. Na, sakykim, taip, sakau. Nes labai sunku man būna apibrėžti. Kai sakau rusė, niekas nenori tikėti, kai sakau lietuvė, jaučiuosi meluojanti, nes tokia lyg ir nesu. Kartais išgirsta mane kalbant rusiškai telefonu su tėte, tai mano draugės sako, tarsi matom ne tave, kitą žmogų, nesąmonė, čia ne tu.[...] Kurį laiką nepatiko mano vardas. Buvo tas – aha, tai tu rusė. Anksčiau vadinau save Ania, rusiškai, paskui pradėjau rašyti Ana ir tapau visai kitu galbūt žmogumi, pripratau prie to vardo. Nei jis man patinka, bet aš jo nesidroviu, kaip anksčiau. Galvodavau, pasakyčiau, kad kokio Giedrė ar Rasa, ir

nebūtų problemų [...] Man ...įdomu būtų žinoti, kas aš esu, iš tikrųjų, bet aš niekada to nežinosiu – tėtis baltarusis, mama rusė, ten galbūt net ne visai rusė, tėtis galbūt ne visai baltarusis, ir kada manęs klausia, kokia mano tautybė, man būna labai sunku atsakyti, aš sakau, nežinau. Sakau – lietuvė, juokauju [...] Šiaip aš net nelaikau savęs nelietuve, aš kažkaip ir jaučiuosi Lietuvoje, aš čia gimiau, čia augau, mano pažįstami visi lietuviai, aš nebendrauju nė su vienu rusu, čia kiek tenka su tėvų pažįstamais bendrauti, jie vaikų neturi, vyresni. O visi mano draugai ir pažįstami, visi iki vieno, yra lietuviai. Taip susiklostė, lankiau lietuvišką darželį ir mokyklą, visas susiveda į viena ir aš netgi tą rusų kalbą imu pamiršti, kai nebendrauju.

Stipriausi kultūrinės asimiliacijos veiksniai, jos atveju, matyt, aplinka ir švietimas. Bet laisvesnė, atsietesnė nuo etninės kultūros arba pasirenkama viešosios kultūros elementais pagrįstos lietuviybės samprata galbūt nereikalautų tokios „pilnos“ kultūrinės asimiliacijos ir sumažintų kultūriškai fragmentuotos tapatybės konfliktškumą, kurį ji išgyvena kai kuriose situacijose. Bet, kaip ir p. Eglės atveju, konfliktškumas čia irgi dažniausiai reiškiasi tapatybės įvardijimo situacijose, o ne situaciniuose daugiakultūriškumo raiškos praktikoje.

Trečioji – p. Romo (23 m.) biografija atspindi tautinių ir etninių-kultūrinių tapatybių reikšmės mažėjimo, jų ribų keitimo kitų koncentrinio rato tapatybių (europinės, individualios) ribomis atveji.

Romas gimė ir gyvena Vilniuje, tėvai lenkų tautybės. Baigė vidurinę mokyklą lenkų kalba, studijuoja viename universitetų anglų filologiją, užsiima menine kūryba.

Tautybė nelemia jo gyvenimo pasirinkimų ir socialinių ryšių, išskyrus „prigimtinus“ – šeimos. Jis dekonstruoja tautos sąvoką, parodydamas, kad ji yra „išivaizduojama bendruomenė“:

Tautybė mažai svarbi, man atrodo, kad ne tame esmė žmogaus. [...] Tautybės reikšmė mažėja, nes visi gi migruoja ir tampa svarbu, ką žmogus daro. [...] Tu kalbi, kad tave palaiko visa tauta, bet iš tikrųjų tavęs niekas nepalaiko, kažkokia abstrakti sąvoka tauta. [...] Man atrodo ES, jei ji išliks, laikui bėgant visi susimaišys ir jau nebus svarbu. Ir labai sunku paskirstyti žmones pagal kalbas, kažkas iš Anglijos norės gyventi čia ir ... Man atrodo, kad bus tokios kaip provincijos ir kalbės ta kalba, ko ten daugiau gyvena, jei prancūzų, tai prancūziškai, bet jie supras ir lietuviškai, jeigu tai bus Lietuva, kažkaip visas susimaišys.

Vienintelė tautinės tapatybės raiškos forma jam – kalba, bet, kitaip negu tradicionalistiniame ir ideologiniame modelyje, ji traktuojama ne kaip saugotina ir grynintina, bet kaip laisvai ir kūrybiškai vartojama bei perkuriama komunikacijos priemonė. Jo kalbos vartojimas situacinis, bet susijęs ne su socialinėmis situacijomis, o tik su adekvačios tiesioginės komunikacijos poreikiais:

Kalbant – kodų kaita pastovi. Kai kurie draugai lietuviai, jie supranta lenkų ir ten rusų kartais, toks

kūrybinis mišinys visą laiką. Kalba – svarbu, kad su-prastum. Tegu tos kalbos, dialektai maišosi, tai labiau kūrybiška, atsiranda kažkokių naujų žodžių. Tarkim, aš su savo draugais esame sugalvoję begalę naujų žodžių, kad tiksliai išreikštume tai, ką norime pasakyti. Jei mes vartosim kažkokią bendrai vartojamą kalbą, tai nebus ta reikšmė, kurią mes norim pateikti.

Tautinę tapatybę keičia individuali ir, tarp socialinių tapatybių – „bendražmogiška“ tapatybė bei humanistinės vertybės. Europinė tapatybė Romui svarbesnė, negu tautinė:

Tai, kad aš europietis, ganėtinai svarbu. Man labai svarbūs europiniai simboliai – ta „Odė džiaugsmui“ ir ta vėliava.

Jo ryšiai su Lietuva kaip valstybe ir teritorija silpnesni – tai gerokai kultūriškai deteritorizuota tapatybė (viešoji Lietuvos kultūra jam svarbi tiek, kiek ji atitinka deteritorizuotus „globalius“ kriterijus: jo žodžiais, „normali, kultūriškai išsilavinusi šalis“). Romas apibrėžia savo tautybę kaip: *Lenkas, gyvenantis Lietuvoje, taip pat kaip lenkas, gyvenantis Amerikoje*. Su Lietuva jis save sieja per asmeninius ryšius ir interesus:

Man Lietuva yra mano draugai lietuviai, labai įdomūs kūrybingi žmonės, mano mergina lietuvė, man tai labai ...šilta.

Pilietinis Romo tapatinimasis su Lietuva reiškiasi ir yra jam svarbus Lietuvos santykių su „išore“ situacijoje. Kaip reikšmingiausią šiai tapatybei jis išskiria Lietuvos įstojimo į ES momentą:

Kad Lietuvos pilietis buvo svarbu ir didžiavausi, kai į ES įstojom, tada didžiavausi, kad esu iš normalios, kultūriškai išsilavinusios šalies. [...] Na, mane liečia kažkiek nesiskaitymas su Lietuva ir panašiai, nes man Lietuva yra artimesnė. Jeigu lošia, sakykim, Lietuva ir Prancūzija, tai aš už Lietuvą.

Ir su teritorija, ir su istorija ryšys nustatomas per individualias emocijas, deteritorizuotos globalios kultūros kriterijus, humanistines vertybes:

Mane labai paveikė, kai Lenkijoje aplankiau koncentracijos stovyklą, ten Aušvicą, man ir dėl žydų pasidarė labai skaudu, na – žmogus svarbiausia. [...] Mane domina tokios vietos, kur vystėsi kažkoks mokslas, kažkoks menas. Man Vilnius yra svarbiau negu likusi Lietuva, nes čia daugiau visko vyksta – kūrybos, kultūros įvykių.

IŠVADOS

Visų kartų lietuvių tapatybės raiškoje yra požymių, kuriuos galima įvardyti kaip lietuvių nacionalizmo modernėjimo apraiškas: mažėja tapatybės raiškos ritualizacijos laipsnis; svarbiausiais tapatybės raiškos požymiais tampa nedemonstruojami individualūs jausmai ir modernybei būdingas „pagrįstai pragmatiškas“ socialinis veiksmas. Bet yra, nors kur kas mažiau, ir archajinio nacionalizmo fragmentų, pasireiškiančių kultūrinio „gryninimo“, griežtų kultūrinių ribų brėžimo tendencijomis.

Lietuvių tautinės tapatybės konstravimą daugiakultūriškumo situacijose apsunkina populiariojoje tautinėje vaizduotėje vyraujantis etnis-genealoginis tautiškumo suvokimas. Tiek viduriniojoje, tiek ypač jaunojoje kartoje esama pastangų išplėsti šios sampratos ribas, stiprinant pilietinio matmens reikšmę.

Tautinės tapatybės raiška individualėja: jaunosios kartos atstovų lietuviškumo raiška labiau negu vyresniųjų individualizuota visuose tapatybės raiškos modeliuose. Daugumas naudoja daugiau ar mažiau standartizuotus ideologinius-institucinius tapatybės konstravimo išteklius, bet individualiai juos pasirenka, interpretuoja ir „vartoja“.

Tarp tautinės tapatybės apibrėžime ir konstravime naudojamų kolektyvinių išteklių mažėja specifinių etninių kultūrinių išteklių, susijusių su specifiskesniais kultūros bruožais, svarba; neretai tapatybės žymeniu lieka tik du bendri elementai – kalba ir teritorija (pastaroji kartais nesiejama ir su jokiais simbolinėmis prasmėmis).

Gauta 2006 06 05

Literatūra

1. Bertaux, D.; Kohli, M. 1984. „The Life History Approach: A Continental View“, *Annual Review of Sociology* 10.
2. Castells, M. 1997. *The Information Age. Volume II: The Power of Identity*. Oxford: Blackwell Publishers.
3. Fischer-Rosenthal, W. 1995. „The Problem with Identity: Biography as Solution to some (Post)-modernist Dilemas“, *Comenius* 3.
4. Friedman, J. 2000. „Autochtonų spurdėjimas ir kuklus buržuazijos žavesys“, *Kultūros barai* 6.
5. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
6. Hall, S., Du Gay, P. (eds.). 1998. *Questions of Cultural Identity*. London, Thousand Oaks: Sage.
7. Jacobson, J. 1997. „Perceptions of Britishness“, *Nations and Nationalism* 3(2).

8. Kavolis, V. 1991. „Nationalism, Modernization and the Polylogue of Civilizations“, *Comparative Civilizations Review* 25.
9. Kraniauskienė, S. 2004. „Identiteto tyrimo metmenys: kartų identiteto paieška XX a. lietuvių autobiografijose“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2.
10. Rosenthal, G. 1993. National Identity or Multicultural Autobiography. A. Lieblich, R. Josselson (eds.) *The Narrative Study of Lives*. London: Sage.
11. Smith, A. D. 1991. *National Identity*. London: Penguin.
12. Smith, A. D. 1996. „The resurgence of nationalism? Myth and memory in the renewal of nation“, *The British Journal of Sociology* 47(4).
13. Smith, A. D. 1999. „National identity and the idea of European unity“, *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, Oxford University Press.
14. Tomlinson, J. 2002. *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis.
15. Weinreich, P. 1989. Variations in ethnic identity. Identity structure analysis. P. Weinreich, K. Liebkind (eds.) *New Identities in Europe*. Worcester: Billig and Sons.

Irena Štutinienė

MANIFESTATIONS AND CHANGES OF LITHUANIAN NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Summary

Manifestations and changes of Lithuanian national identity are analysed on the basis of the empirical data of biographical research. Three main patterns of Lithuanian identity manifestations were identified. Such prevailing features as deritualization, individualization, *reasoned pragmatic* social action reveal the modernizing tendencies of Lithuanian nationalism. The ethnic-cultural concept of Lithuanian national identity prevailing in popular imagination disturbs the construction of multicultural or multiethnic identities; there are attempts to expand the cultural boundary of “Lithuanianness” by maintaining the civic and political dimensions of the identity concept.

Key words: national identity, biography, biographic method, nationalism, Lithuanianism